

Summary :

Το Αιγαίο και ο Ευξείνιος Πόντος συνδέονταν στο πλαίσιο του διαμετακομιστικού εμπορίου από την 3η χιλιετία π.Χ. Όσον αφορά την ελληνική αρχαϊκή κεραμική της περιοχής της Μαύρης θάλασσας, πρόσφατες ανασκαφές έφεραν στο φως πολύ περισσότερα αρχαϊκά κεραμικά ευρήματα απ' ό,τι έρευνες προηγούμενων δεκαετιών. Στις δυτικές και βόρειες ακτές εντοπίζονται διαφορετικά είδη ανατολικοϊωνικής κεραμικής, λιγότερα δείγματα αττικών αγγείων καλής ποιότητας και ακόμα πιο σπάνια κορινθιακά όστρακα ύστερων δεκαετιών. Τα ευρήματα των νότιων ακτών, από την άλλη, είναι πολύ λιγότερα, αλλά περιλαμβάνουν περίπου τις ίδιες κατηγορίες κεραμικής.

Date

Αρχαϊκή περίοδος

Geographical Location

Ευξείνιος Πόντος

1. Οι απαρχές των ελληνικών επαφών με τις περιοχές της Μαύρης θάλασσας

Καταρχάς πρέπει να γίνει κατανοητό ότι οι επαφές μεταξύ Αιγαίου και Ευξείνου Πόντου άρχισαν πολύ νωρίς. Υπήρχε ήδη από τα τέλη της 3ης με αρχές της 2ης χιλιετίας π.Χ. μία «κοινή» χάλκινων αντικειμένων προερχόμενη από το επονομαζόμενο από τον Chernych "Circumpontic production centre".¹ Οι φόρμες των χάλκινων αντικειμένων, τα οχήματα με ακτινωτούς τροχούς, με τα οποία οι Υξώες και οι Μυκηναίοι γιόρταζαν τις στρατιωτικές επιτυχίες τους, ήταν πασίγνωστα μέχρι το Ακραίμ της Δυτικής Σιβηρίας την ίδια περίοδο.² Χάλκινα **τάλαντα** που βρέθηκαν πρόσφατα στη Βουλγαρία επιβεβαιώνουν τις εμπορικές σχέσεις Μεσογείου και Μαύρης θάλασσας, καθώς και η εύρεση πολυάριθμων σταθμίων της εποχής του Χαλκού σε ευρύτερες περιοχές της Ευρώπης.³ Σε όλες αυτές τις περιοχές χρησιμοποιούνταν οι μυκηναϊκές μονάδες βάρους για το ζύγισμα των **μετάλλων** και μόνο κατά τα τέλη της εποχής του Χαλκού επικράτησε το σύστημα της Εγγύς Ανατολής (shekel).⁴ Οι πρώτοι έμποροι δε μετέφεραν μεγάλες ποσότητες κεραμικής, παρόλο που εντοπίστηκαν μερικά όστρακα μυκηναϊκής κεραμικής μεταξύ των ευρημάτων στα δυτικά παράλια της Μαύρης θάλασσας, όπως για παράδειγμα αυτά που φυλάσσονται στο Μουσείο της Βάρνας. Ο J. Fossey ταύτισε ένα όστρακο που βρέθηκε στο Τσάρεβο των βουλγαρικών ακτών με μυκηναϊκό.⁵ Ορισμένα μυκηναϊκά αγγεία ανακαλύφθηκαν και σε άλλες περιοχές της Βουλγαρίας, όπως το Korivlen⁶ και το Drama στα νότια και στα νοτιοδυτικά.

Ο μύθος των Αργοναυτών αντικατοπτρίζει την ανάγκη πρόσβασης σε μεταλλεύματα, αλλά και το περιπετειώδες πνεύμα των Ελλήνων, που οδήγησαν σε πρώιμες περιπέτειες στη Μαύρη θάλασσα. Η έναρξη παραγωγής γυάλινων χαντρών και η κυπριακή κεραμική στον Ευξείνιο Πόντο συνδέονται ίσως με τη δραστηριότητα Φοινίκων κατά τη διάρκεια του 8ου και του 7ου αι. π.Χ. Οι Φοίνικες άλλωστε προηγήθηκαν των Ελλήνων ως θαλασσοπόροι.⁷

Τα πιθανολογούμενα ευρήματα κεραμικής του 8ου αι. π.Χ. στη Μαύρη θάλασσα δεν έχουν ακόμα κατηγοριοποιηθεί σαφώς.⁸ Ωστόσο, πιο διαδεδομένα είναι στις μέρες μας ευρήματα που χρονολογούνται στο τέλος του β' και κατά το γ' τέταρτο του 7ου αι. π.Χ. και σε κάποιες περιοχές ελαφρώς προηγούνται της επίσημης ιστορικά ίδρυσης των αποικιών. Γενικά, συγκριτικά με τις έρευνες στη διάρκεια της δεκαετίας του '80, έχει ανακαλυφθεί στην περιοχή της Μαύρης θάλασσας ακόμα περισσότερη πρώιμη αρχαϊκή κεραμική.

2. Η ίδρυση των ελληνικών αποικιών – Έρευνα κεραμικής ανά θέση (περ. 770 π.Χ. έως τέλη 6ου αι. π.Χ.)

2.1. Δυτική ακτή του Ευξείνου Πόντου

Πρόσφατες επιφανειακές έρευνες γίνονται κυρίως στις βουλγαρικές ακτές.⁹ Οι σωστικές ανασκαφές των τελευταίων ετών στην **Απολλωνία Ποντική** έφεραν στο φως πολλά δείγματα πρώιμης ιωνικής κεραμικής.¹⁰ Κατά τη διάρκεια δύο προηγούμενων ανασκαφών ανακαλύφθηκαν αγγεία του **Ρυθμού των Αιγάδρων**, που χρονολογούνται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Το γεγονός αυτό οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η πόλη είχε ιδρυθεί ήδη πριν από το τέλος του 7ου αι. π.Χ. Από την άλλη πλευρά, παρόλο που στο νησί Sveti Kirik βρέθηκαν αντικείμενα της ίδιας πρώιμης περιόδου, η περιοχή εξακολουθεί να παραμένει σχεδόν άγνωστη.¹¹ Η

σειρά αττικών αγγείων που βρέθηκε στο νησί αντιπροσωπεύεται από θραύσματα κεραμικής της τεχνοτροπίας του Σοφίλου και του Ζωγράφου του Πόλου. Ευρήματα από τη νεκρόπολη που ανασκάπτεται τώρα από μια γαλλοβουλγαρική ομάδα χρονολογούνται στον ύστερο 6ο αι. π.Χ.¹² Επίσης ήρθε στο φως κορινθιακή κεραμική του 6ου αι. π.Χ. Η περιοχή του Debelst σε μια λίμνη κοντά στον κόλπο του Μπουργκάς αποκάλυψε κεραμική από την ανατολική Ελλάδα και την Αττική, ενώ το εμπόριον στο Sladki Kladenci κοντά στο Μπουργκάς παρουσίασε ευρήματα μόνο του 5ου και του 4ου αι. π.Χ.¹³

Στη Μεσημβρία βρέθηκαν μερικά αγγεία του ύστερου 6ου αι. π.Χ. που συμπίπτουν χρονολογικά, σύμφωνα με τις αναφορές του Στράβωνα (7.6.1) και του Ηροδότου (6.33 και 4.93), με την περίοδο ίδρυσης του οικισμού.¹⁴

Η Οδησσός ιδρύθηκε σύμφωνα με τον Ψευδο-Σκύμο από Μιλήσιους το β' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Τα κεραμικά ευρήματα των μέσων του 6ου αι. π.Χ. (τα [χιακά](#), που περιλαμβάνουν μία [φιάλη](#) και αρκετά ιωνικά πινάκια), καθώς και τα όστρακα αττικής κεραμικής του β' μισού του 6ου αι. π.Χ., επιβεβαιώνουν αυτή τη χρονολόγηση. Υπάρχουν ωστόσο αμφιβολίες για τα κεραμικά ευρήματα που χαρακτηρίστηκαν κορινθιακά.¹⁵

Νέα ευρήματα από την [πόλη των Τόμων](#) περιλαμβάνουν κεραμική της ανατολικής Ελλάδας, που χρονολογείται στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. Τα ευρήματα αυτά, τα οποία προέρχονται πιθανότατα από μια πρώιμη καλύβα της τεχνικής «καλαμωτή με λάσπη», επιβεβαιώνουν ότι η πόλη ήταν αποικία Μιλησίων ιδρυμένη γύρω στο 600 π.Χ.¹⁶

Η αρχαϊκή κεραμική της [Ιστρίας](#) έχει δημοσιευτεί σε μονογραφίες και χάρη στον P. Dupont η περιοχή αποτέλεσε το ανασκαφικό σημείο όπου ξεκίνησαν και έγιναν γνωστές οι αναλύσεις πηλού.¹⁷ Μερικά όστρακα του Μέσου Ρυθμού της Λευκής Αίγας I σηματοδότησαν το Μέσο Ρυθμό των Αιγάρων II, ο οποίος εντοπίζεται σε μεγάλο αριθμό στην περιοχή. Ακόμα και αν αυτή η εικονογραφική τεχνική είναι μιλησιακή, όπως και τα σχετικά πλούσια ευρήματα του [Ρυθμού Φικελλούρων](#), εισαγωγές του Ύστερου Ρυθμού των Αιγάρων προέρχονται κυρίως από δύο άλλα κέντρα παραγωγής, που προς το παρόν αποκαλούνται Βόρειας Ιωνίας II και Νότιας Ιωνίας III. Τα υπόλοιπα είναι [κλαζομενιακά](#) και αιολικά. Η χιακή κεραμική εκπροσωπείται από [κάλυκες](#), [φιάλες](#), [πυξίδες](#) και [δίνους](#), η [σαμιακή](#) από ιωνικά αγγεία πόσεως. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η μεγάλη τοπική παραγωγή κεραμικής καλής ποιότητας που περιλαμβάνει αγγεία του Ύστερου Ρυθμού των Αιγάρων, των Φικελλούρων, χιακή και αιολική [τεφρή κεραμική](#), εκ των οποίων μικρή ποσότητα προήλθε από την αιολική ακτή της Μικράς Ασίας και από τη [Λέσβο](#). Επίσης εκεί, όπως και στο [Μπερεζάν](#), παραγόταν «καθαρή» ιωνική κεραμική, συμπεριλαμβανομένης και της ταινιωτής. Τα κορινθιακά αγγεία άρχισαν να εισάγονται γύρω στο 600 π.Χ. Ωστόσο, εισαγωγές από την Αττική χρονολογούνται πριν από το 600 π.Χ., αλλά είναι πολύ σπάνιες μέχρι τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Η ανασκαφή στην [Οργάμη](#) απέφερε λίγα θραύσματα κεραμικής πρωιμότερης του 650 π.Χ.: ένα όστρακο του Μέσου Ρυθμού της Λευκής Αίγας I και έναν πρώιμο χιακό [αμφορέα](#) από ένα ηρώο, πιθανόν αυτό των «οικιστών».¹⁸

Έρευνες στο ιερό του Αχιλλέα στη νήσο [Λευκή](#) διεξήχθησαν πρώτη φορά στα τέλη του 19ου και στις αρχές του 20ού αιώνα. Εκεί βρέθηκε κεραμική καλής ποιότητας μαζί με πρώιμη εισηγμένη από την ανατολική Ελλάδα.¹⁹

2.2. Βόρεια παράλια

Όσον αφορά τα βόρεια παράλια της Μαύρης θάλασσας έχουν διεξαχθεί και δημοσιευτεί σημαντικές πρόσφατες έρευνες.²⁰ Κατά τη διάρκεια προπολεμικών ανασκαφών στη Ρουμανία αποκαλύφθηκε στον [Τύρα](#) πρώιμη κεραμική, όμως τα ευρήματα των νέων ανασκαφών που χρονολογούνται στο β' μισό του 6ου αι. π.Χ. είναι ελάχιστα.²¹ Το Μπερεζάν χαρακτηρίζεται η σημαντικότερη περιοχή της Αρχαϊκής περιόδου. Ιδρύθηκε πολύ πριν από την [Ολβία](#), με τα πιο πρώιμα ευρήματα κεραμικής της να χρονολογούνται πριν από το γ' τέταρτο του 7ου αι. π.Χ. Προγενέστερες επιφανειακές έρευνες υπό τους Koroikina και Skudnova, για τις οποίες άλλωστε δημιουργήθηκαν και στατιστικές μελέτες, αποδείχθηκαν πολύ χρήσιμες.²² Αντιπροσωπεύονται εκεί όλες οι κατηγορίες κεραμικής ήδη γνωστές από την Ιστρία, ενώ και η αναλογία μεμονωμένων αγγείων είναι αντίστοιχη με αυτή των προαναφερομένων. Η πόλη έχασε την επιρροή της κατά το β' μισό του 6ου αι. π.Χ., καθώς επισκιάστηκε από την Ολβία.²³

Τα πρωιμότερα κεραμικά ευρήματα από την Ολβία χρονολογούνται στο τέλος του 7ου αι. π.Χ., αλλά η πόλη δείχνει να έλαβε την τελική έκταση και μορφή της μόνο στα τέλη του α' τετάρτου του 6ου αι. π.Χ. Αρχαϊκή ελληνική κεραμική (κυρίως αμφορείς

μεταφοράς προϊόντων) βρέθηκε επίσης στη **χώρα** της Ολβίας, που επεκτάθηκε ακόμα περισσότερο βόρεια προς τις **σκυθικές** περιοχές κατά το β' μισό του βου αι. π.Χ. Η ποσότητα κεραμικής Μέσου Ρυθμού των Αιγιάρων Ι που βρέθηκε εκεί είναι μεγαλύτερη από αυτή του συνόλου των ελληνικών πόλεων των βορειοδυτικών παραλίων του Ευξείνου Πόντου.²⁴ Κεραμική παρουσίασαν επίσης αργότερα στον 6ο αι. π.Χ. και ορισμένες περιοχές στη χώρα της Ολβίας. Η **Κερκινίτις** απέδωσε την πρωιμότερη κεραμική από το τέλος του βου αι. π.Χ., ενώ η ίδρυση του **Καλού Λιμένος** τοποθετείται στον 4ο αι. π.Χ.²⁵

Η **Χερσόνησος** ανασκάφηκε από τον εκλιπόντα Μ.Ι. Zolotarev.²⁶ Η πρώιμη κεραμική της χρονολογείται κατά το τελευταίο τέταρτο του βου αι. π.Χ., αλλά ο μεγαλύτερος οικισμός εντάσσεται στον ύστερο 5ο αι. π.Χ., την εποχή της περίφημης ηράκλειας ίδρυσής της.

Τα πρωιμότερα ευρήματα από τη **Θεοδοσία** περιλαμβάνουν αττικά μελανόμορφα αγγεία χρονολογημένα γύρω στο 570 π.Χ.

Η πρωτεύουσα του βασιλείου του Βοσπόρου, το **Παντικάπαιο**, παρουσίασε λίγη κεραμική του τέλους του 7ου αι. π.Χ. Στο Temir Gora ανακαλύφθηκε μια οινοχόη του Μέσου Ρυθμού των Αιγιάρων Ι.²⁷ Στην περιοχή αντιπροσωπεύονται όλα τα είδη αρχαϊκής κεραμικής (ακόμα και κάποια πρωτοκορινθιακά και μεσοκορινθιακά) και αρκετή αττική μελανόμορφη, ακόμα και πρώιμων φάσεων.

Η πρωιμότερη κεραμική από το **Νυμφαίο** χρονολογείται στις αρχές του βου αι. π.Χ. (πρβλ. τα σαμιακά **ρουτά**). Τα ευρήματα της νεκρόπολης δημοσιεύτηκαν από τον Ν. Grač, ενώ η Sokolova δίνει μια γενική ανασκόπηση της θέσης και αναφέρεται στην τοπική παραγωγή γραπτής κεραμικής.²⁸

Μικρότερες πόλεις, όπως το **Μυρμήκιο** και η **Τυριτάκη**, αποκάλυψαν τα πρωιμότερα ευρήματα αρχαϊκής κεραμικής από το β' τέταρτο του βου αι. π.Χ.²⁹ Στην Κύτα πρακτικά δεν υπήρξε μέχρι στιγμής κανένα αρχαϊκό εύρημα.³⁰ Η πρωιμότερη κεραμική από την Τυριτάκη χρονολογείται στο β' τέταρτο του βου αι. π.Χ. Τα ευρήματα της **Ερμώνασσας**, που περιλαμβάνουν αγγεία του Ρυθμού των Αιγιάρων, ιωνικές κύλικες, κλαζομενιακή, αττική και ταινιωτή κεραμική, χρονολογούνται κατά το α' τέταρτο του ίδιου αιώνα,³¹ ενώ αγγεία από την Τυράμβη και τον **Πατραέα** χρονολογούνται στα μέσα του βου αι. π.Χ.

Στη χερσόνησο του Ταμάν η πόλη **Κήπιο** αναφέρεται ήδη από το τέλος του βου αι. π.Χ., καθώς βρέθηκε εκεί λίγη ιωνική κεραμική αυτής της περιόδου.³² Η πιο πρώιμη κεραμική από τη **Φαναγορία**, μια πόλη που ιδρύθηκε από τους κατοίκους της Τέω περίπου το 542 π.Χ., χρονολογείται γύρω στα μέσα του βου αι. π.Χ.

Υπάρχουν πρόσφατες δημοσιεύσεις σχετικές με τα νέα ευρήματα από το Taganrog.³³ Η περιοχή βρίσκεται στις εκβολές του ποταμού Ντον και πλέον στις μέρες μας κάτω από το νερό. Εκεί ήρθαν στο φως μεγάλος αριθμός σκύφων με πτηνά και **ρόδακες**, ιωνικές κύλικες και όστρακα αγγείων του Ρυθμού των Αιγιάρων, καθώς και πρώιμοι χιακοί αμφορείς. Η περιοχή στο άκρο της Αζοφικής θάλασσας υπήρξε προφανώς σημαντικός εμπορικός σταθμός, που λειτουργούσε ήδη από τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. ή και ακόμα νωρίτερα.

Τα πρωιμότερα ελληνικά κεραμικά ευρήματα της **Γοργυπίας** χρονολογούνται στο β' τέταρτο του βου αι. π.Χ., παρόλο που το αρχικό στάδιο τεκμηριώνεται μόνο από ταινιωτή κεραμική και χιακούς αμφορείς. Ένας κοντινός εμπορικός σταθμός ίσως να ιδρύθηκε περίπου την ίδια περίοδο.

Υπήρξαν αρκετοί μικροί ελληνικοί οικισμοί στην περιοχή μεταξύ του βασιλείου του Βοσπόρου, της Γοργυπίας και του Καυκάσου (ειδικά οι Baty και Torik), όπου ανακαλύφθηκε ιωνική κεραμική του ύστερου βου αι. π.Χ. Στο Torik έχει εντοπιστεί ιωνική ταινιωτή κεραμική, καθώς επίσης και κύλικες που σχετίζονται με τους σκύφους με τους ρόδακες. Μία ιωνική κύλικα του βου αι. π.Χ. βρέθηκε στο Mamajka κοντά στο Soçi.³⁴

2.3. Ανατολικές ακτές

Στην Αμπχαζία βρισκόταν η **Διοσκουριάς** (σημερινό Suchumi), τμήμα της οποίας ίσως να βρίσκεται κάτω από τη στάθμη της θάλασσας. Όστρακα ελληνικής κεραμικής που βρέθηκαν τη δεκαετία του '30 και χρονολογούνταν στα τέλη του 7ου αι. π.Χ.

σήμερα έχουν χαθεί. Τα πρωιμότερα διατηρημένα ευρήματα περιλαμβάνουν χιακούς αμφορείς του ύστερου βου αι. π.Χ. και ένα θραύσμα σκύφου με ρόδακα.³⁵ Η θέση Ešderskoje gorodišče αποκάλυψε σκύφους των μέσων του βου αι. π.Χ. και άλλα ευρήματα των τελών του ίδιου αιώνα από την ανατολική Ελλάδα και την Αττική, καθώς και ορισμένα αττικά ερυθρόμορφα αγγεία του 5ου αι. π.Χ. Στο Krasnyj Majak επίσης βρέθηκαν όστρακα από τα τέλη του βου και τον 5ο αι. π.Χ.³⁶

Η [Φάσις](#) δεν έχει ακόμα εντοπιστεί.³⁷ Η κεραμική από το Simagre που δημοσιεύτηκε από τον T. Mikeladze³⁸ περιλαμβάνει έναν αμφορέα της ομάδας Lewitski, γνωστής και από τις πόλεις Ίστρια, Ολβία, Μπερεζάν και Κιμμέριο Βόσπορο, αλλά και όστρακα κορινθιακού [αλάβαστρου](#) των αρχών του βου αι. π.Χ., ενώ πολλά άλλα πρώιμα όστρακα παραμένουν αδημοσίευτα. Θραύσμα χιακής κύλικας του α΄ μισού του βου αι. π.Χ. βρέθηκε στο [Βάνι](#). Ταινιωτή κεραμική από την ανατολική Ελλάδα είναι γνωστή κυρίως στις περιοχές που προαναφέρθηκαν, αλλά ο κύριος όγκος της λουπής εισηγμένης κεραμικής στην [Κολχίδα](#) είναι μεταγενέστερος.

Τα μνημεία στο [Πιτοβνάρι](#) χρονολογούνται κυρίως στα Κλασικά χρόνια. Ωστόσο, έχουν βρεθεί και αρκετά όστρακα του τέλους της Αρχαϊκής περιόδου.

2.4. Νότια παράλια

Όστρακα αρχαϊκής κεραμικής είναι σπάνια σε αυτή την περιοχή. Ούτε οι νέες έρευνες στην περιοχή παρουσίασαν περαιτέρω στοιχεία. Ανασκαφές στην [Αμισό](#), και ειδικότερα στο Makridy, έφεραν στο φως ένα αγγείο του Ύστερου Ρυθμού των Αιγιάγων. Ο Doonan³⁹ αναφέρει ότι δε βρέθηκε ελληνική κεραμική στην πρώτη φάση της πόλης της [Σινώπης](#), η οποία ήταν υπό την κυριαρχία των [Κιμμερίων](#) (Ηρ. IV.12.2). Η ελληνική αποικία ιδρύθηκε από τους Μιλησίους. Ευρήματα από τη νεκρόπολη Kum kari, που ανασκάφηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950, παραμένουν αδημοσίευτα. Εκεί βρέθηκαν ένας αμφορίσκος του Ρυθμού Φικελλούρων, δείγματα του Ρυθμού των Αιγιάγων και άλλα αγγεία από την ανατολική Ελλάδα. Υπάρχουν αμφιβολίες για τη χρονολογία ίδρυσης της υποτιθέμενης πρώτης ιωνικής αποικίας της [Ηράκλειας Ποντικής](#) (Στράβων 12.3.4) και η δεύτερη αποίκηση από τους Μεγαρείς και τους Βοιωτούς χρονολογείται από τον Ψευδοσκύμνο (968-975) την περίοδο της κατάκτησης της Μηδείας από τον Κύρο (περ. 560 π.Χ.). Όμως προς το παρόν δεν έχει βρεθεί αρχαϊκή κεραμική στην περιοχή.

3. Μεμονωμένες ομάδες

3.1. Σκύφοι με πτηνά

Οι σκύφοι με πτηνά της δεύτερης και της τρίτης φάσης (675-640 π.Χ., 650-615 π.Χ.) είναι τα πρωιμότερα ελληνικά αγγεία που έχουν βρεθεί σε αρκετές περιοχές της Μαύρης θάλασσας.⁴⁰ Αρκετά στοιχεία ήρθαν στο φως τα τελευταία χρόνια. Στα σημαντικότερα συγκαταλέγονται τα ευρήματα στο Taganrog, στις εκβολές του ποταμού Ντον.⁴¹ Έχει δημοσιευτεί επίσης ένα όστρακο από τη Γοργυπία, ενώ άλλα οκτώ βρέθηκαν στην Οργάμη. Πρώιμοι αμφορείς προέρχονται από τη Χίο και από άλλες περιοχές. Επίσης ανακαλύφθηκε στο Korçivlen της νότιας Βουλγαρίας ένα όστρακο που χρονολογείται λίγο μετά τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. Τα πρωιμότερα κεραμικά ευρήματα πιθανότατα προηγήθηκαν του γ΄ τετάρτου του 7ου αι. π.Χ., αλλά επίσης έχει βρεθεί σε περιοχές του Ευξείνου Πόντου⁴² και κεραμική του τέλους του 7ου αι. π.Χ.

3.2. Σκύφοι με ρόδακες

Το σχήμα των σκύφων με ρόδακες παρουσιάζει ομοιότητες με αυτό των σκύφων με πτηνά. Συνήθως φέρουν δακτύλιο στη βάση, έχουν όμως μεγαλύτερες διαστάσεις. Οι περισσότεροι σκύφοι αυτής της κατηγορίας χρονολογούνται μεταξύ α΄ και γ΄ τετάρτου του βου αι. π.Χ. Έχουν βρεθεί σχεδόν σε κάθε κύρια περιοχή της Μαύρης θάλασσας, συμπεριλαμβανομένης και της ανατολικής πλευράς. Μεγάλος αριθμός σκύφων με ρόδακες προήλθε από εργαστήρια της βόρειας Ιωνίας.

3.3. Ρυθμός των Αιγιάγων

Αγγεία του Μέσου Ρυθμού των Αιγιάγων I (πιθανόν από τη Μίλητο) έχουν βρεθεί στην Ίστρια και την Οργάμη. Επίσης διακρίνονται διαφορετικά εργαστήρια της βόρειας Ιωνίας⁴³ με παραγωγή αγγείων του Μέσου Ρυθμού της Λευκής Αίγας II και του Ύστερου Ρυθμού των Αιγιάγων.

Σε πολλές περιοχές του βορείου Ευξείνου Πόντου ήρθε στο φως –σε αντίθεση με τα δεδομένα που προέκυψαν από τα μέχρι τότε ευρήματα– σαμιακή και βόρεια ιωνική κεραμική του Μέσου ΙΙ και του Ύστερου Ρυθμού των Αιγάρων. Έχουν βρεθεί στις κυριότερες πόλεις αρκετά πινάκια με πόδι του Ύστερου Ρυθμού των Αιγάρων, καθώς και χιακά και κλαζομενιακά αγγεία, αλλά σπάνια είναι τα προϊόντα της νότιας Ιωνίας. Οι αναλύσεις που δημοσίευσε ο Dupont έχουν επιβεβαιωθεί από άλλες νεότερες έρευνες με ελάχιστες αποκλίσεις ως προς τα αποτελέσματα.⁴⁴

3.4. Χιακή κεραμική

Χιακοί κάλυκες του Ρυθμού των Αιγάρων βρέθηκαν και στην Ολβία και στο Μπερεζάν. Μελανόμορφα αγγεία ήρθαν στο φως σε μεγάλες ποσότητες στο Μπερεζάν και σε μικρότερες στην Ολβία, την Ίστρια, το Παντικάπαιο και άλλες περιοχές, συμπεριλαμβανομένων του Vani και του Simagre στα ανατολικά. Πρώιμα χιακά όστρακα έχουν εντοπιστεί και εκτός των ελληνικών αποικιών, όπως συνέβη και στην περίπτωση των αγγείων του Μέσου Ρυθμού των Αιγάρων Ι. Ο μεγαλύτερος αριθμός κεραμικών ευρημάτων προέρχεται από το Μπερεζάν. Επίσης, έχουν βρεθεί κάλυκες του Ρυθμού "Animal Style" στο Μπερεζάν, την Απολλωνία, το Παντικάπαιο και την Ίστρια. Μικρότερους κάλυκες και φιάλες με σφίγγες και λέοντες συναντάμε στην Ολβία, το Μπερεζάν και το Παντικάπαιο, στα βουλγαρικά παράλια από την Οδησό μέχρι την Απολλωνία.⁴⁵

3.5. Ρυθμός Φικελούρων

Η μετάβαση από το Ρυθμό των Αιγάρων στο Ρυθμό Φικελούρων εντοπίζεται μόνο αποσπασματικά εκτός [Μιλήτου](#) και τα περισσότερα εισηγμένα αγγεία αυτού του τύπου στη Μαύρη θάλασσα είναι χωρίς αμφιβολία μιλησιακά.⁴⁶

Επίσης μιλησιακής προέλευσης είναι ολόκληρη η σειρά οστράκων του ρυθμού Φικελούρων που βρέθηκαν στην Ίστρια και συνοδεύονται από έναν αριθμό ντόπιων απομιμήσεων. Όστρακα άλλων περιοχών, όπως το Μπερεζάν, η Ολβία, ο Κιμμέριος Βόσπορος, η Απολλωνία και η Οδησός, προέρχονται πιθανότατα από εργαστήρια της Μιλήτου, εκτός από ελάχιστες εξαιρέσεις.⁴⁷

3.6. Ιωνικά μελανόμορφα αγγεία πόσεως

Αυτός ο τύπος είναι πολύ σπάνιος στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου, παρόλο που τέτοια αγγεία έχουν εντοπιστεί στην Απολλωνία, το Μπερεζάν και την Ίστρια. Ωστόσο, τα αττικά αντίστοιχά τους είναι πολύ πιο διαδεδομένα⁴⁸ στη Μαύρη θάλασσα.

3.7. Κλαζομενιακή μελανόμορφη κεραμική

Στην Ίστρια και το Μπερεζάν ήρθε στο φως κλαζομενιακή μελανόμορφη κεραμική σε ποσότητα αντίστοιχη με των κλαζομενιακών αγγείων του Μέσου Ρυθμού των Αιγάρων. Μεγαλύτερος αριθμός τέτοιας κεραμικής βρέθηκε στο Παντικάπαιο, όπου αρκετά αγγεία μοιάζουν στον αμφορέα του Northampton. Πολλά αντικείμενα της σειράς Knipovich προέρχονται από το Μπερεζάν, την Ολβία και την περιοχή του Βοσπόρου.⁴⁹ Οι ομάδες των Northampton και Campana ίσως παρήχθησαν στην Ετρουρία και δεν έχει εντοπιστεί κάτι ανάλογο στο βόρειο Ευξείνο Πόντο.

3.8. Ιωνικά αγγεία πόσεως

Τα περισσότερα εξ αυτών έχουν ταξινομηθεί από τους Valet και Villard και έχουν πιθανότατα παραχθεί σε κάποιο κέντρο παραγωγής της ανατολικής Ελλάδας. Ο Dupont θεωρεί ότι η ομάδα A2 του Villard κατασκευάστηκε στη Σάμο και οι B1, B2 και B3 στη Μίλητο. Το κέντρο «Νότια Ιωνία 3» δημιούργησε την ομάδα B1 του Valet καθώς και τις καρποδόχους, αλλά ο τόπος παραγωγής παραμένει ασαφής και ίσως να βρισκόταν στη βόρεια Ιωνία.⁵⁰ Αυτά τα αγγεία ήταν δημοφιλή στα τέλη του 7ου και στις αρχές του 6ου αι. π.Χ. Ένα σαμιακό αγγείο πόσεως της ομάδας A2 των Valet και Villard βρέθηκε σε πρώιμο τάφο στην Οργάμη.

3.9. Ταινιωτή κεραμική

Η ταινιωτή κεραμική της ανατολικής Ελλάδας είναι ευρέως γνωστή όχι μόνο σε όλες τις ελληνικές αποικίες του 6ου αι. π.Χ., αλλά και σε μικρότερους οικισμούς, εμπορεία και εγκαταστάσεις ντόπιων πληθυσμών, στους οποίους είχαν εγκατασταθεί Έλληνες κάτοικοι ή που είχαν δεχτεί ορισμένες ελληνικές επιρροές. Μεγάλο τμήμα αυτού του τύπου πιθανότατα παράχθηκε στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου, αλλά μερικά αγγεία εισήχθησαν από τη βόρεια και τη νότια Ιωνία.⁵¹ Η ταινιωτή κεραμική συνεχίζει να παράγεται και κατά τη διάρκεια του 5ου και 4ου αι. π.Χ.

3.10. Γκρίζα κεραμική

Οι ανασκαφές στην Ίστρια, το Μπερεζάν και τη Βουλγαρία⁵² έφεραν στο φως γκρίζα κεραμική, η οποία ενδεχομένως επηρέασε την απαρχή της θρακικής γκρίζας κεραμικής.⁵³ Αξίζει να σημειωθεί ότι, παρόλο που η γκρίζα κεραμική έχει αιολικές ρίζες, μικρός αριθμός ευρημάτων στη Μαύρη θάλασσα αποτελούν εισαγωγές από τα αιολικά παράλια της Μικράς Ασίας και από τη Λέσβο.

3.11. Κορινθιακή κεραμική

Μικρές ποσότητες κορινθιακής κεραμικής έχουν βρεθεί στη Μαύρη θάλασσα. Πρώιμα κορινθιακά έχουν εντοπιστεί στο Μπερεζάν, ενώ ένα πρωτοκορινθιακό αλάβαστρο και αρκετά πρώιμα κορινθιακά έχουν βρεθεί στην Ολβία. Έχουν επίσης δημοσιευτεί μεσοκορινθιακά αγγεία της Ίστριας χρονολογημένα γύρω στο 600 π.Χ. και αργότερα. Μέση κορινθιακή κεραμική συναντάμε και στο Μπερεζάν, αλλά και σε αρκετές άλλες πόλεις. Ένα αγγείο βρέθηκε στο Simagre, ενώ ύστερη κορινθιακή κεραμική εντοπίστηκε σε όλες τις ελληνικές αποικίες των βόρειων ακτών του Ευξείνου Πόντου. Δημοφιλείς τύποι ήταν οι **αρύβαλλοι**, τα αλάβαστρα και οι πυξίδες, για την αποθήκευση κοσμητικών ουσιών. Παράλληλα εμφανίστηκε στην περιοχή του Πόντου, κυρίως στα βορειοδυτικά, μικρός αριθμός αγγείων πόσεως πιθανότατα μέσω Μεγάρων, μιας πόλης που χρησιμοποιούσε συχνά κορινθιακή κεραμική, την οποία επίσης εξήγε.⁵⁴

3.12. Αττική μελανόμορφη κεραμική

Τα εισηγμένα στη Μαύρη θάλασσα αττικά αγγεία εμφανίζονται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ., αλλά παραμένουν σπάνια μέχρι τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Μερικά εργαστήρια εξήγαν σημαντικό μέρος της παραγωγής τους στις αγορές της Μαύρης θάλασσας, όπως ο Λυδός και το εργαστήρι του, αλλά κάποιοι άλλοι αγγειογράφοι είναι άγνωστοι ή ελάχιστα γνωστοί στην περιοχή. Οι περισσότερες εισαγωγές της πρώιμης περιόδου εντοπίστηκαν στο Μπερεζάν, την Απολλωνία και την Ίστρια, ενώ οι μελανόμορφες κύλικες του β' μισού του 6ου αι. π.Χ. είναι πασίγνωστες στις περισσότερες περιοχές του Ευξείνου Πόντου, ακόμα και στην ενδοχώρα.⁵⁵

3.13. Μονόχρωμη κεραμική

Η ιωνική μονόχρωμη κεραμική στην πλειονότητά της κατασκευάστηκε στις περιοχές της Μαύρης θάλασσας, ένα τμήμα της όμως εισήχθη, κυρίως από την περιοχή της Μιλήτου.

3.14. Λύχνοι

Χαρακτηριστικοί της Αρχαϊκής περιόδου είναι οι ανοιχτοί ιωνικοί λύχνοι της Μαύρης θάλασσας. Μερικοί από αυτούς είναι εισηγμένοι, αλλά πολλοί αποτελούν τοπικά προϊόντα.⁵⁶

3.15. Κυπριακή – Φοινικική κεραμική

Η φοινικική εμπορική δραστηριότητα στη Μαύρη θάλασσα αμφισβητείται προ πολλού, αλλά όσον αφορά την κυπριακή κεραμική βρέθηκε στην Ίστρια και ίσως στο Μπερεζάν Λευκή Κεραμική IV. Στην Ίστρια ανακαλύφθηκε επίσης μια ομάδα κυπριακών πήλινων ειδωλίων. Οι εισηγμένες στη Μαύρη θάλασσα γυάλινες χάντρες είναι κυρίως φοινικικής παραγωγής, η οποία άσκησε επιρροή στην τεχνολογική παράδοση της ντόπιας παραγωγής.⁵⁷

3.16. Ελληνικές επιρροές στην ντόπια κεραμική των γειτονικών πόλεων

Χειροποίητη κεραμική χρησιμοποιούνταν και στις ελληνικές πόλεις, εν μέρει με τη μορφή πολυτελών στιλβωμένων αγγείων και

εν μέρει ως άτεχνα μαγειρικά σκεύη. Η θρακική και η διακαυκάσια κεραμική είναι καλύτερης ποιότητας και πιο εκλεπτυσμένη. Στις πόλεις των βόρειων παραλίων η κεραμική αυτή έχει μελετηθεί ως ιδιαίτερο είδος, καθώς η ζωή των γειτόνων των εκεί ελληνικών πόλεων χαρακτηριζόταν από αστάθεια. Μερικά από αυτά τα αγγεία χρησιμοποιήθηκαν και από τους Έλληνες, αλλά το μεγαλύτερο μέρος τους ήταν πιθανότατα αγγεία του μη ελληνικού ντόπιου πληθυσμού των πόλεων. Μια ειδική κατηγορία θρακικής τροχήλατης κεραμικής, που παράχθηκε πρώτη φορά στη βορειοδυτική Μαύρη θάλασσα, χρησιμοποιήθηκε στην περιοχή των Καρπαθίων τον 6ο αι. π.Χ.⁵⁸

3.17. Εμπορικοί αμφορείς

Χάρη στον P. Dupont, έγινε γνωστή η διανομή των εμπορικών αμφορέων της ανατολικής Ελλάδας στην περιοχή του Ευξείνου Πόντου.⁵⁹ Οι χιακοί αμφορείς είναι μάλλον κοινοί· ένα από τα πρώιμα είδη με λευκό επίχρισμα και γραπτές λωρίδες και σχέδια σχήματος X προέρχεται από τον πρωιμότερο πλούσιο τάφο στην Οργάμη, ηρώο πιθανότατα του ιδρυτή της πόλης. Αντίστοιχα αντικείμενα έχουν βρεθεί και στην Ουκρανία.

Ύστερες παραλλαγές αναφέρονται στην Ίστρια.⁶⁰ Κατά το β' και γ' τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. χαρακτηριστικοί είναι οι αμφορείς με χονοειδή λαιμό, έντονη κοιλιά και πόδι με μεγάλη κοιλότητα. Στο τέλος του αιώνα ο λαιμός κονταίνει και η μετάβαση στους αμφορείς με ευρύ λαιμό συμβαίνει γύρω στο 500 π.Χ. Αυτοί οι αμφορείς εντοπίζονται στις περισσότερες περιοχές της Μαύρης θάλασσας.

Οι κλαζομενικοί αμφορείς συναντώνται συχνά στη Μαύρη θάλασσα (αμφορείς με πλατιές ταινίες). Τα πρωιμότερα αγγεία είναι πλατιά, αργότερα αποκτούν στενότερο σχήμα, ενώ κατά το β' τρίτο του 6ου αι. π.Χ. η κοιλιά γίνεται πιο ωοειδής και το πόδι εξέχει. Μετά τα μέσα του αιώνα οι αναλογίες των αγγείων εμφανίζονται πιο ραδινές, φαινόμενο ακόμα εντονότερο γύρω στο 500 π.Χ.

Οι λεσβιακοί αμφορείς χαρακτηρίζονται από μη επεξεργασμένο πηλό και άτεχνη κατασκευή. Είναι συνήθως μαύροι, μερικές φορές κόκκινοι, συνήθως με απλή βάση. Απαντούν συχνά σε πολλές περιοχές της Μαύρης θάλασσας. Το αρχαιότερο αυτών χρονολογείται στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Λεσβιακής κατασκευής είναι επίσης κατά τον Zeest οι άποδοι αμφορείς.⁶¹

Οι σαμιακοί αμφορείς έχουν επίσης ταυτιστεί από τον Zeest.⁶² Ήταν σπάνιοι στη Μαύρη θάλασσα. Μόνο λίγα παραδείγματα απαντούν στην Ίστρια, την Ολβία, το Μπερεζάν και το Iagorlyk.

Σύμφωνα με τον Dupont, οι Σαμιακοί και Πρωτοθασιακοί αμφορείς (κατά τον Zeest) κατασκευάστηκαν σε κάποιο άγνωστο κέντρο παραγωγής του βόρειου Αιγαίου. Απαντούν επίσης συχνά σε περιοχές της Μαύρης θάλασσας, στις βουλγαρικές και τις ρουμανικές ακτές, γύρω από την Ολβία και το Μπερεζάν, καθώς και στον Κιμμέριο Βόσπορο. Ο Dupont προτείνει ως προέλευση των αμφορέων του θασιακού κύκλου του Zeest τις πόλεις Άκανθο και Μένδη.⁶⁴ Οι αναλύσεις που δημοσιεύτηκαν επιβεβαιώνονται από άλλους ερευνητές.⁶⁵

Οι κορινθιακοί αμφορείς είναι σπάνιοι στη Μαύρη θάλασσα. Επίσης σχεδόν άγνωστοι είναι και οι αττικοί αμφορείς SOS, των οποίων ελάχιστα δείγματα εντοπίστηκαν μόνο στην Ολβία και το Μπερεζάν.

4. Συμπέρασμα

Το προαποικιακό ή το πρωτοαποικιακό εμπόριο κατάφερε να καλύψει μακρινές περιοχές της ελληνικής περιφέρειας της Μαύρης θάλασσας σε έκταση μεγαλύτερη απ' ό,τι πιστεύαμε μέχρι πρότινος. Η πρώτη γενιά αποικιστών έφερε από τη γενέτειρά της μεγάλη ποσότητα κεραμικής, δημοφιλή και σε αυτούς που ακολούθησαν, όταν εγκατέλειψαν τη γενέτειρά τους Ιωνία, όπου η διαβίωση υπό περσική κατοχή ήταν αφόρητη. Αν και τα χρόνια που ακολούθησαν οι εμπορικοί προσορισμοί πλήθυναν, η ιωνική κεραμική εξακολούθησε μέχρι τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. να επικρατεί σχεδόν σε όλες τις περιοχές, ακόμα και στις αποικίες των Μεγαρέων.

1. Černych, E.N., “Ob evropejskoj zone circumpontijskoj metalurgicheskoj provincii”, *Acta Archaeologica Carpathica* 17, σελ. 29-53.
2. Zdanovič, D.G. – Ivanova, N.O. – Predeina, I.V. (επιμ.), *Kompleksnyje obščestva Centralnoj Eurazii – Complex Societies of Central Eurasia in IIIrd – Ist millennia BC* (Čeljabinsk – Arkaim 1999).
3. Από το Kirilovo, Bjalata prst i Černoze, Lambansko kladenče, εκ των οποίων δύο εκτίθενται στο Μουσείο της Βάρνας και ένα τρίτο σε ιδιωτική συλλογή, όλα πιθανότατα από κυπριακό χαλκό. Επίσης, πρβλ. Lichardus-Itten, M. – Lichardus, J. – Nikolov, V. (επιμ.), *Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien* (SBA 74, Bonn 2002) για το θραύσμα από το Iğdebaglari, στις δυτικές ακτές της θάλασσας του Μαρμαρά.
4. Bouzek, J., “Supraregional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe”, *Archeologické rozhledy* 56 (2004), σελ. 297-309.
5. Fossey, J.M. (επιμ.), *Proceedings of the First International Conference on Archaeology and History of the Black Sea, McGill University Montreal 1994* (Amsterdam 1997), πίν. 2.
6. Alexandrov, S., “The earliest Mycenaean pottery imports in Bulgaria”, στο Bouzek, J. κ.ά. (επιμ.), *The culture of Thracians and their neighbours* (BAR IS 1350, Oxford 2005).
7. Bouzek, J., “Les Phéniciens en Mer Noire?”, στο Avram, A. – Babeş, M. (επιμ.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire* (Bucuresti 2000), σελ. 134-137.
8. Πρβλ. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 17-18. Για μερικά από αυτά πιο πρόσφατη δημοσίευση στο Alexandrescu, P., *L'aigle et le dauphin* (Bucureşti 2000), σελ. 1-7. Πιο συνοπτικά στο Bouzek, J., “Les Phéniciens en Mer Noire?” στο Avram, M. – Babeş, A. (επιμ.), *Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire* (Bucuresti 2000), σελ. 135.
9. Reho, M., *La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia bulgara* (Milano 1990)· Lazarov, M., *Antična risuvna keramika v B'lgaria* (Varna 1990) και Lazarov, M., *Greek Painted Pottery in Bulgaria* (Varna 2003).
10. Nedev, D. – Giuzelev, M., “Archaic painted pottery from Apollonia Pontica; the latest finds from the Old Town of Sozopol”, στο *Second International Congress on Black Sea Antiquities: Local Populations of the Black Sea Littoral and their relations with Greek, Roman and Byzantine World and Near Eastern Civilisations* (Ankara – Bilkent 2001).
11. Πρβλ. Lazarov, M., *Greek Painted Pottery in Bulgaria* (Varna 2003) και Reho, M., “Ceramica di tipo greco-orientale ad Apollonia”, *Thracia Pontica* 3 (1986), σελ. 216-217.
12. Πρβλ. Panayotova, K., “Apollonia, Recent discoveries in the necropolis”, στο Tsetskhladze, G. (επιμ.), *The Greek Colonisation in the Black Sea Area: Historical interpretation of archaeology* (Historia Einzelschriften 121, Stuttgart 1998), σελ. 97-113. Ειδικότερα, Nedev, D. – Panayotova, K., “Apollonia Pontica: end of the 7th-1st centuries BC”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 95-156 με πρώιμα ευρήματα στον πίν. 2.
13. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 28-29, με βιβλιογραφία.
14. Preshlenov, V., “Messambria”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 157-208.
15. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 28. Πρβλ. Minchev, A., “Odessos: 6th century BC to 1st century AD”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 209-278.
16. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 28.
17. Μονογραφίες των Lambrino, M., *Les vases archaïques d'Histria* (Bucarest 1938) και Alexandrescu, P., *Histria IV. La céramique d'époque archaïque et classique* (Bucarest – Paris 1978). Βλ. επίσης Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 21-23.
18. Manucu-Adamsteanu, M., “Orgame”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 341-388.

19. Ochotnikov, S.B. – Ostroverchov, A.S., *Svjatilišče Achilla na ostrove Leuke* (Kiev 1993).
20. Tsetskhladze, G. (επιμ.), *New Studies on the Black Sea Littoral* (Leiden 1996)· Tsetskhladze, G. (επιμ.), *The Greek Colonisation of the Black Sea Area* (Historia Einzelschriften 121, Stuttgart 1998)· Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003).
21. Πρβλ. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 27-28.
22. Πρβλ. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 23-24, εικ. 7.
23. Νέες έρευνες από Solovyev, S.L., *Ancient Berezanj. The architecture, history and culture of the first Greek colony in the northern Black Sea* (Coll. Pontica 4, Brill 1999) σελ. 48-61. Πρβλ. επίσης Kryzhytsky, S.D. – Krapivina, V.V., “Olbian Chora”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 507-562.
24. Onajko, N.A., *Antičnyj import v Podneprovje i Pobužje* (Moskva 1966)· Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 26-27· Kryzhytsky, S.D. – Krapivina, V.V., “Olbian Chora”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4) (Thessaloniki 2003), σελ. 507-562.
25. Πρβλ. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 23-24· Kolesnikov, A.B. – Jacenko, I.V., “Le territoire agricole de Chersonésos Taurique”, στο Brunet, M. (επιμ.), *Territoires des cités grecques, Table ronde Athènes 1991* (BCH suppl. 34, Athènes 1999), σελ. 281-321.
26. Zolotarev, M.I., “Chersonesus Tauricus”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 603-644.
27. Sidorova, N.A., “Keramika arhaičeskogo perioda iz raskopok Pantikapeia”, *SGMII Puškina* 10 (1992), σελ. 131-172· Tolstikov, V.P., “Rannij Pantikapej v svetle novych archeologičeskich uissledovanij”, *Drevnosti Bospora* 4 (2002), σελ. 385-426.
28. Πρβλ. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 30· Grač, N., *Nekropol' Nimfeia* (St. Petersburg 1999)· Sokolova, O.Y., “O keramičeskom proizvodstve v Nimfee”, στο *Bospor Kimmerijski i Pont v period antičnosti i srednevekovja* (Kerč 2000), σελ. 140-144.
29. Vinogradov, Y.A. – Butjagin, A.M. – Vakhtina, M.Y., “Myrmikeion – Porthmeus”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 803-840.
30. Molev, Y.A., “Kyta”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 841-894.
31. Finogenova, S.I., “Hermonassa”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 1.007-1.046.
32. Kuznecov, V.D., “Kepi: ionijska keramika”, *Sov. Arch.* 4 (1991), σελ. 36-52.
33. Korovina, A.K., *Germonassa, antičnyj gorod na Tamanskom poluostrove* (Moskva 2002).
34. Voronov, Ju.N., *Drevnosti Soči i jego okresnostei* (Krasnodar 1979), σελ. 64, εικ. 29.11.
35. Voronov, Ju.N., *Drevnosti Soči i jego okresnostei* (Krasnodar 1979), σελ. 38-40, εικ. 7.3.
36. Samba, G.K., *Gyenos I* (Tbilisi 1988).
37. Lordkipanidze, O., “Phasis”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea* (Publications of the Archaeological Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 1.297-1.330.
38. Mikeladze, T., *Simagre I* (Tbilisi 1984).
39. Doonan, O., “Sinope”, στο Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (επιμ.), *Ancient Greek Colonies in the Black Sea I* (Publications of the Archaeological

Institute of Northern Greece Nos. 3-4, Thessaloniki 2003), σελ. 1.379-1.402.

40. Βλ. Cook, R.M. – Dupont, P., *East Greek Pottery 2* (London – New York 1998), ιδ. σελ. 26 κ.ε.

41. Kopylov, V.P., “The Taganrog settlement within the system of the early Greek colonies in the region of the north of the Black Sea”, στο *Ancient Civilisations from Scythia to Siberia* 6 (2000), σελ. 1-13.

42. Kerschner, M., *Ostgriechische Vogelschalen und Verwandtes. Studien zur Chronologie und Verbreitung ostgriechischer Keramik*, diss. Bochum (τα κύρια αποτελέσματα από τις προφορικές του παρουσιάσεις στη Βιέννη) (1995).

43. Cook, R.M. – Dupont, P., *East Greek Pottery 2* (London – New York 1998), ιδ. σελ. 27 κ.ε.

44. Akurgal, M. – Kerschner, M. – Mommsen, H. – Niemeyer, W.-D. (επιμ.), *Töpferzentren in der Ostägäis, Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten aus Kleinasien (ÖJh. Ergh. 4, Vienna 2002)*.

45. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 34-35, εικ. 3, 7 και 16.1.

46. Cook, R.M. – Dupont, P., *East Greek Pottery 2* (London – New York 1998), σελ. 77-90.

47. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 36, εικ. 6-7 και 16.2.

48. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), εικ. 3.

49. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), εικ. 16.4-5.

50. Dupont, P., “Les ateliers primordiaux des coupes ioniennes à la lumière des trouvailles de Mer Noire”, στο *Second International Congress of Black Sea Antiquities (Bilkent University Ankara 2001)*, σελ. 45-47.

51. Okhotnikov, S.B., “Settlement in the lower erraches of the Dniester (6th-3rd centuries B.C.)”, στο Tsetskhladze, G. (επιμ.), *North Pontic Archaeology, Recent Discoveries and Studies* (Brill – Leiden 2001), σελ. 91-111. Πρβλ. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 38.

52. Dupont, P., “Classification et détermination de provenance des céramiques grecques orientales archaïques d'Istros, Rapport préliminaire”, *Dacia* 27 (1983), σελ. 19-43.

53. Nikov, K., “Grey Thracian Ware or Grey Anatolian Ware”, στο *Second International Congress of Black Sea Antiquities (Bilkent University Ankara 2001)*, απόσπασμα σελ. 1.

54. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 38-39.

55. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 40, 42-43, εικ. 8, 18.

56. Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 102 με βιβλιογραφία.

57. Bouzek, J., “Les Phéniciens en Mer Noire?”, στο Avram, A. – Babeş, M. (επιμ.), *Civilisation grecque et cultures périphériques, Hommage à P. Alexandrescu* (Bucuresti 2000), σελ. 134-137.

58. Samoilova, T.L., “The Getae and Tyras in the Hellenistic Age”, στο Bouzek, J. – Domaradzka, L. (επιμ.), *The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki (BAR, IS 1350)* (Oxford 2005), σελ. 239-244· Bouzek, J., *Studies of Greek Pottery in the Black Sea area* (Prague 1990), σελ. 41.

59. Cook, R.M. – Dupont, P., *East Greek Pottery 2* (London – New York 1998), σελ. 142-190.

60. Lambrino, M., *Les vases archaïques d'Histria* (Bucarest 1983), σελ. 100, εικ. 63.

61. Cook, R.M. – Dupont, P., *East Greek Pottery 2* (London – New York 1998), σελ. 156-162, εικ. 23.4-5.
62. Zeest, I.B., *Keramičeskaja tara Bospora (MIA 83, Moskva 1960)*, σελ. 70, εικ. 1.3.
64. Cook, R.M. – Dupont, P., *East Greek Pottery 2* (London New York 1998), σελ. 186-190.
65. Akurgal, M. – Kerschner, M. – Mommsen, H. – Niemeyer, W.-D. (επιμ.), *Töpferzentren in der Ostägäis, Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten aus Kleinasien (ÖJh. Ergh. 4, Vienna 2002)*.

Bibliography :

	Boardman J. , <i>The Greeks Overseas. Their Early Colonies and Trade</i> , London 1980
	Doonan O. , "Sinope", Grammenos, D.V. – Petropoulos, E.K., <i>Ancient Greek Colonies in the Black Sea</i> , Thessaloniki 2003, Archaeological Institute of Northern Greece, 1.379-1.399
	Cook R.M., Dupont P. , <i>East Greek Pottery</i> , London 1998
	Bouzek J. , <i>Greece Anatolia and Europe. Cultural Interrelations during the Early Iron Age</i> , Jonsered 1997, SIMA 122
	Dupont P. , "Classification et détermination de provenance de céramiques grecques orientales archaïques d'Istros. Rapport préliminaire", <i>Dacia</i> , 27, 1983, 19-43
	Bouzek J., Jansova L. , "Megarian Bowls", Bouzek, J. (ed.), <i>Anatolian Collection of Charles University</i> , Prague 1974, Kyme 1, 13-76
	Tsetskhladze G.R. , "Greek Colonisation of the Black Sea Area. Stages, Models and Native Population", Tsetskhladze, G.R. (ed.), <i>Historical Interpretation of Archaeology. The Greek Colonisation of the Black Sea Area</i> , Stuttgart 1998, 9-68
	Bouzek J. , <i>Studies of Greek Pottery in the Black Sea area</i> , Prague 1990
	Preshlenov H. , "Messambria", Grammenos, D.V. – Petropoulos, E.K. (eds), <i>Ancient Greek Colonies in the Black Sea, 1</i> , Thessaloniki 2003, 157-208
	Černych E.N. , "Ob evropejskoj zone circumpontijskoj metalurgicheskoj provincii", <i>Acta Archaeologica Carpathica</i> , 17, 1977, 29-53
	D.G. Zdanovič, N.O. Ivanova, I.V. Predeina, (eds.) , <i>Kompleksnyje obščestva Centralnoj Eurazii - Complex Societies of Central Eurasia in IIIrd – Ist millenia BC</i> , Čeljabinsk - Arkaim 1999
	M. Lichardus-Itten, J. Lichardus, V. Nikolov (eds.) , <i>Beiträge zu jungsteinzeitlichen Forschungen in Bulgarien.</i> , Bonn 2002, SBA 74
	Bouzek J. , "Supraregional weight units and the coming of the Age of Iron in Europe", <i>Archeologické rozhledy</i> , 56, 2004, 297-309
	J.M. Fossey (ed.) , <i>Proceedings of the First International Conference on Archaeology and History of the Black Sea, McGill University Montreal 1994</i> , Amsterdam 1997
	Alexandrov S. , "The earliest Mycenaean pottery imports in Bulgaria", J. Bouzek, L. Domaradzka (eds), <i>The culture</i>

	<i>of Thracians and their neighbours</i> , Oxford 2005, BAR IS 1350
■	Tsetskhladze G.R. , "Greek penetration into the Black Sea", G. Tsetskhladze, F. De Angelis (eds.), <i>The Archaeology of Greek Colonisation, Essays dedicated to J. Boardman</i> , Oxford 1994, 111-135
■	Lordkipanidze O.D. , "Über zwei Funde aus Vani", <i>AA</i> , 1995, 41-52
■	Licheli V. , "Phrygian fibulae in Transcaucasia: their diffusion route", J.M. Fossey (ed.), <i>Proceedings of the First International Conference on Archaeology and History of the Black Sea, McGill University Montreal 1994</i> , Amsterdam 1997, 34-43
■	Sulava N. , "The fibula a navicella found on the Black Sea coast of Georgia", O. Lordkipanidze, P. Lévêque (eds), <i>Pont Euxin et commerce</i> , Besançon 2002, Vani 9, 273-275
■	Bouzek J. , "Les Phéniciens en Mer Noire?", A. Avram, M. Babeş (eds), <i>Civilisation grecque et cultures antiques périphériques, Hommage à Petre Alexandrescu à son 70e anniversaire</i> , Bucuresti 2000, 134-137
■	Alexandrescu P. , <i>L'aigle et le dauphin</i> , Bucureşti 2000
■	Reho-Bumbalova M. , <i>La ceramica attica a figure nere e rosse nella Tracia bulgara</i> , Milano 1990
■	Lazarov M. , <i>Antična risuvna keramika v B'lgaria</i> , Varna 1990
■	Lazarov M. , <i>Greek Painted Pottery in Bulgaria</i> , Varna 2003
■	Nedev D., Giuzelev M. , "Archaic painted pottery from Apollonia Pontica; the latest finds from the Old Town of Sozopol", <i>Second International Congress on Black Sea Antiquities: Local Populations of the Black Sea Littoral and their relations with Greek, Roman and Byzantine World and Near Eastern Civilisations.</i> , Ankara – Bilkent 2001
■	Reho-Bumbalova M. , "Ceramica di tipo greco-orientale ad Apollonia", <i>Thracia Pontica</i> , 3, 1986, 216-217
■	Panayotova K. , "Apollonia, Recent discoveries in the necropolis", G. Tsetskhladze (ed.), <i>The Greek Colonisation in the Black Sea Area: Historical interpretation of archaeology</i> , Stuttgart 1998, <i>Historia Einzelschriften</i> 121, 97-113
■	Nedev D., Panayotova K. , "Apollonia Pontica (end of the 7th-1st centuries BC)", Grammenos, D.V. – Petropoulos, E.K. (eds), <i>Ancient Greek Colonies in the Black Sea, I</i> , Thessaloniki 2003, 95-156
■	Minchev A. , "Odessos: 6th century BC to 1st century AD", D.V. Grammenos, E.K. Petropoulos (eds), <i>Ancient Greek Colonies in the Black Sea, I</i> , Thessaloniki 2003, 209-278
■	Ochotnikov S.B., Ostroverchov A.S. , <i>Svjatilišče Achilla na ostrove Leuke</i> , Kiev 1993
■	Manuçu-Adameşteanu M. , "Orgame", Grammenos, D. – Petropoulos, E.K. (eds), <i>Ancient Greek Colonies in the Black Sea, I</i> , Thessaloniki 2003, 341-388
■	G. Tsetskhladze (ed.) , <i>New Studies on the Black Sea Littoral</i> , Leiden 1996
■	Solovyev S.L. , <i>Ancient Berezan' The architecture, history and culture of the first Greek colony in the northern Black Sea</i> , Brill 1999, Coll. Pontica 4
■	Krapivina V.V., Kryzhytsky S.D. , "Olbian Chora", Grammenos, D., Petropoulos, E.K. (eds), <i>Ancient Greek Colonies in the Black Sea, I</i> , Thessaloniki 2003, 507-562
■	Onajko N.A. , <i>Antičnyj import v Podneprovje i Pobužje</i> , Moskva 1966

	Kolesnikov A.B., Jacenko I.V. , "Le territoire agricole de Chersonésos Taurique", M. Brunet (ed.), <i>Territoires des cités grecques, Table ronde Athènes 1991</i> , Athènes 1999, BCH suppl. 34, 281-321
	Sidorova N.A. , "Keramika archaičeskogo perioda iz raskopok Pantikapeia", <i>SGMII Puškina</i> , 10, 1992, 131-172
	Tolstikov V.P. , "Rannij Pantikapej v svetle novych archeologičeskich uissledovanij", <i>Drevnosti Bospora</i> , 4, 2002, 385-426
	Grač N. , <i>Nekropol' Nimfeia</i> , St. Petersburg 1999
	Kuznecov V.D. , "Kepi: ionijska keramika", <i>Sov. Arch.</i> , 4, 1991, 36-52
	Korovina A.K. , <i>Germonassa, antičnyj gorod na Tamanskom poluostrove</i> , Moskva 2002
	Voronov Ju.N. , <i>Drevnosti Soči i jego okresnostei</i> , Krasnodar 1979
	Akurgal, M., Kerschner, M., Mommsen, H., Niemeyer, W.D. (eds) , <i>Töpferzentren in der Ostägäis, Archäometrische und archäologische Untersuchungen zur mykenischen, geometrischen und archaischen Keramik aus Fundorten aus Kleinasien</i> , Vienna 2002, Öst. Jh. Ergh. 4
	Samoilova T.L. , "The Getae and Tyras in the Hellenistic Age", J. Bouzek, L. Domaradzka (eds), <i>The Culture of Thracians and their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of Prof. Mieczyslaw Domaradzki</i> , Oxford 2005, BAR International Series 1350, 239-244

Webliography :

	The Greek Colonization of the Black Sea Area http://books.google.com/books?hl=el&lr=&id=Mwpyc-QmhnwC&oi=fnd&pg=PA9&dq=greek+colonization+in+the+Black+Sea&ots=qyheMpWHYk&sig=zy156UsPtujg9NkueAp-kWzJKd0#PPA9,M1
--	---

Glossary :

	αλάβαστρο, το Αρωματοδόχο αγγείο σχεδόν κυλινδρικού σχήματος.
	αμφορέας, ο Από τις λέξεις «αμφί» και «φέρω». Αγγείο με μακρόστενο ωοειδές σώμα και λαϊμό στενότερο αυτού, που φέρει εκατέρωθεν δύο όμοιες κάθετες λαβές και στηρίζεται σε μικρό πόδι. Παραγόταν σε διάφορα μεγέθη, από τα μικρά δοχεία αρωματικών ελαίων έως τα μεγάλα αποθηκευτικά αγγεία για τη μεταφορά ή την αποθήκευση κυρίως υγρών αλλά και στερεών. Υπάρχουν πολλοί τύποι αμφορέων, όπως οι οξυπύθμενοι, οι παναθηναϊκοί, οι αμφορείς με λαϊμό, οι νικοσθενικοί, οι αμφορείς SOS, οι τυρρηνικοί, οι τύπου Nola.
	αρύβαλλος, ο Αρωματοδόχο αγγείο σφαιρικού σχήματος.
	δίνος, ο (λέβης, ο) Μεγάλο, ανοιχτό ημισφαιρικό αγγείο χωρίς λαβές και πόδι και με πολύ χαμηλό λαϊμό. Χρησιμοποιούνταν ως αγγείο ανάμειξης κρασιού με νερό, ενώ δινόταν και ως έπαθλο.
	εμπόριον, το (εμπορείον) Τα εμπόρια (εμπορεία) ήταν εμπορικοί σταθμοί που εξυπηρετούσαν πρωτίστως τις ανάγκες του διαμετακομιστικού εμπορίου, αλλά ήταν και προς χρήση όλων των ταξιδιωτών. Σταδιακά κάποια από αυτά εξελίχθηκαν σε οικισμούς.
	κάλυξ, ο Αρχαίο χιακό αγγείο πόσεως. Είδος κύλικας με ψηλό χείλος.
	πυξίδα, η Μικρό αγγείο με κάλυμμα, για τη φύλαξη πολύτιμων αντικειμένων ή καλλυντικών ουσιών. Μέσα σε αυτό οι γυναίκες έβαζαν πούδρα για τον καλλωπισμό τους ή φύλασσαν τα κοσμήματά τους. Δεν έχει λαβές, εκτός από τη σκυφοειδή πυξίδα της Σικελίας.

	ρόδακας, ο
Διακοσμητικό στοιχείο κυκλικού σχήματος με μορφή τυποποιημένου άνθους τριαντάφυλλου, με έναν ή δύο ομόκεντρους κύκλους πετάλων.	
	ρυτό, το
Σπονδικό αγγείο με άνοιγμα στο κάτω μέρος που επέτρεπε την αργή εκροή του υγρού περιεχομένου.	
	τάλαντο, το (1. νομισματική, 2. εμπόριο)
1. Νομισματική μονάδα βάρους. Το αργυρό τάλαντο ισοδυναμούσε με 60 μνες ή με 6.000 δραχμές. 2. Τεμάχιο μετάλλινης μάζας χυτευμένης σε συγκεκριμένο σχήμα με σκοπό την εύκολη αποθήκευση ή τη μεταφορά του μετάλλου με πλοία.	
	φιάλη, η
Είδος αγγείου, συνήθως από μέταλλο και σπανιότερα από πηλό. Ρηχό και πλατύ σαν πιάτο, χρησίμευε κυρίως για σπονδές.	
	χώρα, η
Η αγροτική περιοχή (χωριά και καλλιεργήσιμες εκτάσεις) που περιέβαλλε μια πόλη και ήταν άμεσα συνδεδεμένη με αυτή διοικητικά και οικονομικά.	

Sources

Στράβων, *Γεωγραφικά* 7.6.1, 12.3.4.

Ηρόδοτος, *Ιστορία* 4.93, 4.12.2, 6.3.